

ben mégis nagyon reális képmásaival népesíti be e két regénye világát. Arisztokrata hősei valamennyien egyéniségükért, akaratuk szabad megnyilvánulási lehetőségeiért küzdenek és így permanens harcban állanak a családdal és osztályukkal. E harcban mindig a család és az osztály lesz a győztes. Nincsen segítség, az egyén talán nagy harcok árán kiszabadulhat a családból, a család azonban, az uralkodáshoz szokott s a jómódtól elpuhult osztályba ágyazva, menthetetlenül széthull ezzel az osztállyal együtt. A kivételes, zseniális, családja keretein túlnőtt egyén pedig viszi magával a család és az osztály jellegzetességeit, amelyek legfeljebb csak keveredhetnek, átalakulhatnak, de nem mulhatnak el soha. Justh arisztokratái mind gőgösök s egyben alávetettek, teremtési vágygal teltek, mint a nagy művészek, de tettethénitőan ábrándozóak és tehetetlenek, mint a dilettánsok. Mindannyian az uriaság s bohémság keverékei. Arisztokraták, de arisztokráciájukból nem következnek életükre nézve semmi biztosíték. Egyetlen bizonyosság van életükben: a halál, amely felé rohamnak. Nincs is más céljuk, mint lehetőleg gyorsan, harmónikussá rendezni életüket, hogy haláluk ne szakítson félbe semmit.

Ha van külön „magyar tragédia“, úgy ennek okait megtalálhatjuk Justh Zsigmond különben nem túlságosan dus munkásságában. Fenn a szenttelen magasságokban, ahová már a világ zaja alig hallatszik el, az arisztokrácia, amely csupán pozíciója biztosítására fordítja minden megmaradt erejét, lent mélyben pedig a jog nélküli dolgozók. S e két osztály közé ékelve az arisztokrácia kegyeiért s elismeréséért versengő polgárság egy kis rétege. „Fuimus! Voltunk!“ — mondatja Justh az arisztokráciával s azután érdeklődése a gányójulessák népe felé fordul, mert „ha néhány nagyuri család el is vész, a nép élni fog, mert erő lakozik benne s csupán ezzel az erővel lehet pótolni majd, amit mi elmulasztottunk.“

Justh Zsigmond 1894 őszén halt meg. Magyarországon lassan-lassan már készülődni kezdtek a Millenniumra s az „Ős [Budavár]“-ból kiszűrődő muzsikaszó s a Barrison lányok táncának dobogása elnyelte a tüdőbajos író szavát. (*Forgács Antal*)

MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK. PALFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI. (Erdélyi Szépmíves Céh kiadása.) Az emlékirat-irodalomnak Erdélyben nagy hagyományai vannak. Szalárdi, Apor, Cserey Mihály, Mikés, sőt a fejedelem Kemény János olyan értékes feljegyzéseket hagytak utódaikra, melyekben az egykori erdélyi társadalmi és politikai élet egész arcát megmutatja gazdag tanulságaival. Különleges értéket képvisel Mikés mellett gróf Bethlen Miklós kancellár a maga nagyszerű emlékirásával, mert ebben is, mint Mikés színes prózájában, nagyon őszinte és nagyon emberi vonatkozások je-

lennek meg kendőzetlenül s mély betekintést nyújtanak az emlékiró korának, életének és jellemének legrejtettebb zugaiba. Már Szerb Antal megállapította, hogy ezek a kitűnő emlékirók legnagyobb részben főrendű magyarok közül kerültek ki, akiknek volt módjuk a maguk kiművelésére és volt idejük az akkoriban még nagyon kezdetleges lábön álló történetírást családjuk és kései utódaik hasznára saját feljegyzéseikkel pótolni. Napfényrehozásukban sokat köszönhet az irodalomtörténet Aranka Györgynek, Döbrentey Gábornak, Kulcsár Istvánnak (Mikés!) s főként Mikó Imrének. Nem minden érdekesség né-

kül való, hogy míg a polgári származású kiadók a főrangú emlékirók művei felé fordultak nagyobb figyelemmel, addig a főrangú Mikó gróf jónéhány polgári származású emlékiró pompás művének közreadásával tett megbecsülhetetlen szolgálatot a későbbi történetíró nemzedékeknek. Mikó tette hozzáférhetővé többek között a marosvásárhelyi Borsos Sebestyén, Nagy Szabó Ferenc és Borsos Tamás memoriáléit, melyek ellenkező szemzőgből mutatják be a történeti Erdély eseményeit, mint főrangú kortársaik. Ezek az egyszerű székegy polgárok, akik közül Borsos Tamás portai követi tisztségig vitte Bethlen Gábor alatt, előadásában talán fogyatékosabb eszközökkel dolgoznak, az események áttekintésében és ezek arányainak felismerésében talán esetlenebbek, azonban a székelységen és általában a közrenden esett injuriák feljegyzésében hitelesebbnek látszanak s nem egy leírásukkal megrázzák a mai olvasót is. Mikó Imre az abszolutizmus éveiben sorozatosan és tervszerűen tárta a tudományos világ elé az Erdélyi Muzeumegylet levéltárának nagyértékű emlékirat-kincsét s ezt a munkát szerényebb mértékben később a muzeumőrök közül Szabó Károly, Erdélyi Pál, Gyalui Farkas és Kelemen Lajos folytatták, de befejezéshez ők sem tudták juttatni. Még mindig van mit kibányászni onnan s még mindig termésaranyra lehet bukkanni más, kevésbé nemes ércek társaságában. Más kérdés, hogy ebből a forrásanyagból mikor és mennyi kívánczók a tudományos világ és mennyi a nagyközönség kezébe. Az ilyen szubjektív természetű feljegyzések értékét, hitelét csak az oknyomozó történetírás módszereivel lehet elbírálni. A nagyközönség történeti judiciuma azonban vajmi fogyatékos. Régi emberek leírt dolgait legtöbbször bírálat nélkül hajlandó készpénznek elfogadni, amikből sok veszedelem származhat, jelenkori közgondolkodást kialakító vonatkozásban.

Az Erdélyi Szépmíves Céh, mely a szépirodalom sorozatos kiadványai mellé újabb terv szerint tudományos munkák kiadására is vállalkozni kezd, ezek elsejéül Pálffy János emlékezéseit bocsátotta közre a közelmúltban, két testes kötetben, nagy nyereségére a történettudomány buvárainak, a történeti tárgyakat kedvelő szépíróknak és nagy veszedelmére a nagyközönség ismeretszomjának. Pálffy János nem mindennapi érdekességű alakja Erdély történetének. A terebélyes udvarhelyszéki, tarcsafalvi Pálffy-családnak mindeddig legtekintélyesebb tagja, ki a reformkori erdélyi diétán hangadó szerepet játszott. Később, Erdély uniójának kimondása után, az első magyar felelős kormány mellett működő országgyűlés alelnöke lévén, nagy sullyal folyt vagy folyhatott volna be az egyesített két ország politikai életébe. Kossuth előbb a pénzügyi tárcánál államtitkárságot ajánlott fel neki, hogy Erdély ezáltal is nagyobb súlyú és számarányú képviselőt jusson a kormányban. Deák szepetmiviréggel — kuriai bírói állással — kínálta meg, azonban az új képviselőház megalakulásánál, melynek előértekezletén Erdély részéről egyedül Pálffy volt jelen, első alelnököknek jelölték, ami jobban hűzeleghetett hűségének és politikus vérmérsékletének s ezért inkább az alelnökség elfogadása mellett döntött. Mikor az események forradalmi iramba lendültek, Pálffyt már egy kormányzó triumvirátus tagjaként kezdték emlegetni Kossuth és Nyáry Pál mellett. Végülis a hattagu honvédelmi bizottmányba kerül s mint Kossuth legszűkebb tanácsadói egyikének módjában volt az események menetébe közvetlen közelből betekinteni, sőt befolyjni, bár ettől az időtől kezdve inkább ellenzéke, mint támogatója Kossuthnak. Mikor Kossuth drámai helyzetekben hallatlan szónoki erőfeszítéssel igyekszik menteni a menthetőt, Pálffy saját feljegyzése szerint beéri azzal: „En hallgattam és szán-

tam a nemzetet". Ez magyarán passzivitást, tehát tétlenséget jelent a legválságosabb időkben. Végre a debreceni trónfosztás után határozott állásfoglalásra szánja rá magát és kilép a honvédelmi bizottmányból, de saját helyzetén ezzel már csak annyit javít, hogy Haynau később kegyelemre és „confiniálásra“ változtatja a katonai bíróság halálos ítéletét, mely több vezető politikustársával egyetemben őt is sújtotta. Az „erdélyi ur“ nyolchónapos vizsgálati fogság után két évet még Budapesten tölt, csak azután kezdi meg az internálás éveit Zemplénben, Sátorajhajhelyen és Tarcalon. 1856 őszén bocsátják innen haza, Tarcsafalvára már nagybetegen és a következő év tavaszán bevégzi földi pályafutását.

A tarcsafalvi Pálffy család a Székelyföld egyik legrégebb és legelőkelőbb familiája. Primorok közé számították magukat s a magyar mágnásvilág a primor nemzetségeket magával mindig egyenrangúaknak tekintette. Nem véletlen, hogy a budapesti könyvnapon, nagyobb kelendőség kedvéért „gróf Pálffy János emlékezései“ címmel hirdették könyvét. A feljegyzések betűrendben azokról a személyekről adnak rövidebb hosszabb s nemegyszer frappáns rátapintású jellemrajzot, akikkel az emlékiró életében személyesen találkozott. Fájdalom, csak az M betűig jutott el ismerőseinek névsorában, tehát az érdekes mű csonkán maradt reánk. Elfojusztás nélkül meg lehet állapítani Pálffyról, hogy a szemé élesen látott és tárgylencséje pompásan rajzolja az elébe kerülő alakokat.

A névsor talán nem teljes, de az események rajza a feldolgozott nevekben keresztül így is befejezettek mondható, mert a szabadságharc lefontosabb szerepvivőiről, Kossuthról, Deákról, Batthyányról, Haynauról és másokról olyan bőséges feljegyzéseket készít, hogy ezekből magától összeáll az olvasóban az események képe. Csak hogy ez a szem nem szemtől szembe hanem egy kicsit mindig feltűné-

zetből fényképez. Ebből keletkezhetik az átlagközönség egyoldalú befolyásolásának veszedelme. Pálffy az emberek és események megítélésében szabadelvű, sőt demokratikus gondolkozású bizonyos mértékig. Pontosan addig, ameddig egy primor származású, főrangú erdélyi „ur“ saját osztályérdekeinek kockáztatása nélkül elmehet a nép javának óhajlásában. Az ő szemében például a forradalmár Tánácsics szabályos örült s a 48-as képviselőház baloldalán helyetfoglaló, erősen köztársasági érzelmű Madarászok — akiknek párthívei közé Petőfi is tartozott volna, ha meg nem akadályozzák bejutását a parlamentbe — gyávák, felelőtlenek, „a politikát a Pilvax kávéházban tanolták“ és csak „zsidófiu-kraválok“ rendezésére jók, amivel öngyilkosságba kergetik az országot. Amit például Kossuthról vagy Kemény Zsigmondról feljegyez, lehet igaz is, lehet nem is, de mindenképpen olyan személyi, politikai vagy osztályelfogultságról tesz tanubizonyoságot, amely már egészen durván ellenmond a tárgyilagosságnak. Pedig a tárgyilagosság látszatát mindvégig szeretné megőrizni, mert jól tudja, hogy állításainak és beállításainak negatívján saját arcképe fog kirajzolódni s ennek az arcnak természetesen tiszta vonásokkal kell ramaradni az utókorra. Ő volt a bölcs, az előrelátó, a megfontolt, a mérsékelt, a minden államférfiui erénnyel megáldott politikus, de sajnos, az események sodrára az adott körülmények között és Kossuth erőszakos megalomániája miatt nem tudott jó irányba terelő befolyással lenni. Kedélyes társaságbeli ember lévén, egy-egy oldalszúrást, egy jó tréfát vagy lekicsinylő anekdotát saját osztályának néhány gyöngén sikerült alakjától sem sajnál, de egész elitelő erejével mégiscsak a polgári származású Kossuth s a polgári származású Tánácsics-Madarász csoport ellen fordul, akik szerinte a főrangú Batthyányak, Széchenyiek és mások aggodalmas óvatosságát és államférfiui tapintatát semmibe-

véve, végromlás szélére taszították a magyar ügyet.

A jegyzeteket feldolgozó és kommentáló Szabó T. Attila nagyon szép, komoly munkát végzett. Ezzel a bevezetéssel és ezekkel a mindenre kiterjedő gondosságu jegyzetekkel Pálffy János emlékezései méltán helyet foglalhattak volna abban a tudományos sorozatban, melynek alapjait egykor Mikó Imre vetette meg azzal a céllal, hogy a későbbi történetíró nemzedéket könnyen hozzáférhető forrásmunkákhoz segítsse. A megjelentetést azonban egy szépirodalmi könyvsorozatban csak durván tendenciózusnak lehet tekinteni, mely rávilágít egy olyan irodalompolitikai, sőt politikai irányzatosságra, mellyel az Erdélyi Helikonban résztvevő, tehát a kiadóvalalattal bizonyos felelősségi vonatkozásban együttműködő írók nagy része aligha ért egyet. (Sz. J.)

EGY PARASZTCSALAD TÖRTÉNETE. (Darvas József könyve. Athenaeum. Budapest.) A magyar népeletről érdekfeszítőbb, tanulságosabb és meghatóbb olvasmányt képzelni sem lehet, mint D. J. könyve, melyben parasztcsaládjá történetét írta meg 1600-tól napjainkig.

Toina megyében, Zomba községben, fedezte fel Darvas első anyai őseit. Az apai ősök kikutatása nehezebb: az apa Biharból került át Békésbe béreslegénynek és román eredetű. Pedig ha az apai ősök történetét is sikerül felkutatni, teljesebb lett volna a kép, amit a régi Magyarország paraszt társadalmáról kapunk. Az anyai ős jobbágy volt egy nagy magyar birtokon, hová a török megszállás kipuuszította munkáskezek pótlására németeket edesgetett az országba a nemesi földesuri hatalom. A magyar jobbágyok nemsokára túrték az ottani sorvasztó életet és aki tudott, felkerekedett új hazát keresni. Az ősök is átvándoroltak Békésbe és megvetették a mai Orosháza alapjait. Itt kegyesebb volt az életlehetőség, az uradalom nem törődött a

települők fajtájával és vallásával. Munkáskező kellett az ezerholdaknak, amiket a törökdulás elől elmenekült és kisemmizett magyar birtokosok földjéből kapott császári jutalomként az egykori hadsereg-szállító linzi pék. Igazán nehéz választani, melyik volt paraszt- és nemzetellenesebb: a császári jutalom-e vagy a nemesi rend. Mindkettő egyforma szigorú és kegyetlen elnyomással sújtotta a mindenkori nemzetfentartó elemet, a parasztságot.

Darvas oknyomozóan mutatja ki családjá történetét a jobbágyországban, a település kötöttségében és megírja azt a hősi, verejtékes örök harcot, melyet a parasztság vívott a mindennapi megélhetésért, melynél nincs gigászibb küzdelem.

A magyar rendi alkotmány idejét mult és célját vesztett jobbágyrendszerében élt Darvas magyar családjá is, míg döntő fordulatot nem hozott negyvennyolc jobbágyfelszabadítása. Ezután 30-40 éven át csaknem aranykorszak köszöntött be a békési parasztság számára földszerzési lehetőségekben és munkaalkalmakban. De ez a fellendülő folyamat hamar megállt. Jöttek a szomorú soványesztendők, és amikor már az emelkedéshez szokott alföldi parasztság a visszaesés esztendeiben szabadságáért és földjéért kezd mozgolódní, vagy később, amikor sztrájkokkal igyekeznek emberséribb életet kiverkedni az állami és osztályelnyomástól, újra csak rájuk tiport az uralkodó rend, hogy mozdulatlan szolgaságba verje őket. Egy család életének keretén belül az alföldi agrárszocialista megmozdulásoknak története pereg le előttünk. Achim András nincs jelen, de az Alföld porán és a dolgozók véres verejtékén túl az ő szelleme is hatékony. A háborúelőtti Nagy-Magyarország rendszere dolgozik itt, mely az agrár problémák megoldása helyett millenárius ünnepét sem tudta másként megülni, mint hogy Mezőhegyesre gyűjtött össze 40.000 román, szlovák és szerb aratómunkást, hogy velük a sztrájkoló ma-